

EUROPÉER | *nemzetközi
kapcsolatok*

Magyarország egyetlen egyetemisták által szerkesztett külügyi magazinja

MIHÁLY CSABA

A búr nacionalizmus

2005

A búr nacionalizmus

"The white man must rule, because he is elevated by many, many steps above the black man...."

Alfred Lord Milner, angol főmegbízott

Tartalomjegyzék

De gouden eeuw	3
Kaap de Goede Hoop	9
Az afrikaans	13
A holland gyarmati időszak	15
A britek megjelenése	20
De Groote Trek	21
„Uitverkoren volk”	24
Az angol-búr háború (1899-1902)	26
A nacionalizmus ujjaéledése a háború után	31
Apartheid	34
A hanyatlás	37
Végszó	41
Mellékletek	42
1.sz.melléklet: Új-Hollandia térképe 1707-ből Forrás: National Library of Australia; www.nla.gov.au	42
2. sz. melléklet: Egy búr kommandó, háttérben fekete szolgálóikkal	43
Felhasznált irodalom	44

De gouden eeuw

A XX. sz. történéseinek köszönhetően gyakorlatilag nincs olyan kicsit is művelt és tájékozott ember aki ne hallotta volna az *apartheid* szót. Általában a náci népiertásokhoz szokták társítani az emberek és helyesen a Dél-Afrikai Köztársaság fajgyűlölő rezsimjével azonosítják, mely több évtizeden át az őslakos fekete többség kirekesztésével (apartheid=elkülönítés) méltán váltotta ki a világ elítélését és elfordulását, a náci rémtetteken épphogy magát túltevő Európa és az Egyesült Államok népeinek szemében is. Pedig az elnyomók maguk is európai gyökerűek, történetük az európai történelem egyik leágazása. Akkor tehát kik is pontosan ezek a harcias, kérlelhetetlen emberek?

A történet a XVI.sz.-ban kezdődik Európában, Németalföldön. Ez a terület már a Római Birodalom idején lakott volt, első írásos említésére Julius Ceasar *A galliai háborúkról* c. könyvében bukkanhatunk, amikor a Birodalom bekebelezte a mai Hollandia és Belgium területét. Az itt élő népek–szászok, frízek és frankok–romanizálása sosem sikerült, s az ezidőtájt végbemenő népvándorlások állandóan cserélték az itt élő néparányokat. A mai Belgium francia nyelvű területeit a flamand nyelvű területektől elválasztó nyelvi határ jelentette a Római Birodalom akkori határát, mely a mai napig fennmaradt, nyelvi határ formájában. Írásos holland nyelvű szöveg csak 1000 utánról maradt ránk, de még ekkor sem beszélhatunk kiforrott, lényegileg elkülönült nyelvről:

*„hebban olla vogala nestas hagunnan
hinase hi(c) (e)nda thu
uu(at) unbida(n) (uu)e nu”*

*„minden madár fészket rak
kivéve engem és téged
mire várunk tehát?”*

A szöveget Angliában, Kentben jegyezte le egy szerzetes 1100 körül, aki – ahogy ez akkor bevett gyakorlat volt – új írópennáját próbálta ki a lapszálen egy hirtelen eszébe jutott versidézet segítségével.

A következő évszázadokban folyamatosan különült el és alakult ki a németalföldi nyelv és populáció, mely a XV.sz.-tól kezdve nem volt önálló: a burgundi herceg uralmát a spanyol Habsburgok követték. A reformáció egyik központjává váló terület vallási téren is szemben állt a katolikus spanyolokkal. „Vér és terror” köszöntött hát Németalföldre¹, az 1568-ban kitört parasztlázadást Alba herceg provokálta ki, ahol hozzávetőlegesen nyolc ezer embert végeztetett ki. Orániai Vilmos a spanyolok ellenségeivel, a francia és a spanyol udvarral kötött szövetséget, így a folyamatosan kimerülő Spanyolország 1609-re abbahagyta az érdemi harcot és fegyverszünetet kért. Isaac Berlin² írja Mastre nézeteit elemezve, hogy a reformáció nem tűrte el a felsőbb autoritást, megtagadta az engedelmisséget és kifejlesztett egyfajta termékeny individualizmust: a hollandok utálták a restséget, napfelkeltétől késő délutánig dolgoztak, a háború pedig számos szükséghelyzetet teremtett. A tőzegáros paraszt történetét Gyárfás Endre *Tengertánc és tulipán* című könyvében c. könyvében így meséli el: *„A bredai parasztot Adriaan van Bergennek hívták. Akkoriban éppen úgy állt a helyzet, hogy a spanyolok voltak a falakon belül. A mieink mindhiába próbálkoztak az ostrommal. Ekkor jelentkezett a parancsnoknál Adriaan a lovával meg a taligájával. Ahogy eltervezte, úgy is lett: néhány fegyveres katonát ráfektetett a taligára, aztán betakarta őket tőzeggel, a várban igencsak fagyoskodtak a spanyolok, így hát könnyen beengedték a tüzelőnek való tőzeget árusító parasztot. Hogy hányszor fordult a taligával, ma már nem tudjuk, de a hagyomány szerint 75 harcost*

---

¹ A 'Németalföld' (Netherlands) szó pontosabban fejezi ki a területet, mivel a 'Hollandia' szó az egyesült tartományok legnagyobbjának neve volt (Holland), emiatt terjedt el a XVII.sz. után ez az elnevezés az európai nyelvekben.

² Isaac Berlin: *Az emberiség görcsös fája*. Európa, Bp., 1999.

sikerült az agyafúrt csellel becsempésznie. Ez a 75 persze nem tétlenkedett. Kírontott, felkoncolta az őrséget, megnyitotta a kapukat.”

Ekkor indul meg az 1579- ben már egyesült tartományok és népeinek páratlan fejlődése. A *gouden eeuw*, a holland történelem XVII. sz.-i aranykora nem minden átmenet nélkül kezdődött. A spanyolok ellen vívott háború a társadalom széles rétegeit mobilizálta, ahol erővel nem boldogultak, ott cselet alkalmaztak. A háború alatt kialakult egyfajta *ellenérzés a vérontás iránt*, ami nem valami általános pacifizmust jelentett, hanem a későbbi polgárháborúk elkerülését. Az általános élethalálharc rengeteg tehetséget „edzett ki”, melyet később más földrészekén jól kamatoztattak. Talán ez az egyetlen olyan nép Európában, mely nem háborúval és nem emberektől, hanem mezőgazdasági eszközökkel és a tengertől hódított el területeket. (t.i. a szélmalomokkal szivattyúzták ki a vizet és nyerték el-, vissza a tengertől.

Németalföld akkor sem bővelkedett természeti erőforrásokban, a XX.sz.-ban, pár évtizede feltárt tengeri kőolajlelőhely ilyentén igazi ritkaság az ország történetében. A középkorban tehát mindent importálni kellett: a fő kereskedelmi partnerek Anglia, a Francia Királyság, Lengyelország, a német fejedelemségek és Oroszország voltak. Kereskedtek a balti térségben és a Mediterráneumban is. Hollandia földrajzi elhelyezkedése miatt a kelet-nyugati és észak-déli irányú közvetítő kereskedelemben kiemelkedő jelentőségre tett szert. A XV.sz.-tól kezdve jelentős flottával rendelkező ország nyersanyaghiányát és növekvő népessége által okozott élelmezési gondokat leleményességével, kereskedelmi- és halászhajóival ellensúlyozta. A nyers állatbőr, a szén, a különböző fémek mind importáruk voltak. Hogy megérthessük a tengerészet és a kereskedelem szoros összefonódását, elég a térképre néznünk. Németalföldet sokkal könnyebb volt hajóval megközelíteni, mint bármi mással: kelet felől sűrű erdőségek választották el nyelvtestvéreiktől, délkelet felé mocsarak és erdők képeztek akadályt,

egyedül a tenger felől volt egyszerű és biztonságos a megközelítés. A tengerparton lévő folyótorkolatok általában jól hajózhatóak voltak, így be lehetett jutni a szárazföldre a csatornákon át. Nagyon kevés volt a művelés alá vonható területek száma is, az élelmiszer egy részét tehát szintén be kellett hozni az országba. Maguk a spanyolok kénytelenek voltak elnézni a holland tengeri közlekedés fejlődését, mivel rá voltak utalva a Baltikumból szállított mezőgazdasági termékeikére. A spanyolokkal való háborúskodás sok nyersanyagot igényelt. Ezeket nemegyszer vakmerő tengeri utakon termelték elő, expedíciók indultak észak, nyugat és dél felé is. A holland emberek gazdagsága folyamatosan emelkedett: az importált anyagokat nem élték fel, hanem vagy jobb áron továbbadták, vagy feldolgozták és ezt adták el jó haszonnal. Nagyon jó mestereik voltak, Európa minden országába, még a cári Oroszországba is sok mester ment ki. Addig míg selymet hoztak be Ázsiából és adták el pl. Franciaországba, ők maguk a legegyszerűbb angol import ruhákat hordták, fűszer helyett pedig az otthoni „gyökereket” ették. A weberi puritán erkölcs megnyilvánulása ez. A nyereség így gyorsan nőtt, bár az uzsoratóke felé tolt a országot, ami az ipari forradalom során bosszulta meg magát. A kereskedelem szempontjából a „legnagyobb fogás” mindenképpen Ázsia volt, így itt a déli utak jelenthették volna a megoldást. Ezeken az útvonalakon azonban gyakran lehetett portugál v. spanyol gályába akadni, akik egyre inkább vetélytársként tekintettek a germán hajósokra. Portugália ekkor már Afrika nyugati partvidékén otthonosan mozgott, Ázsiában pedig a mai Indonézia területén próbálta megszilárdítani pozícióit. (Ennek egyedüli nyoma mára Kelet-Timor maradt.) A mai nemzetközi tengerjog alapjait is a holland hajósok szokásjoga formálta ki, melynek korábbi alapjai angol és francia eredetűek. A tengerészek mindent feljegyeztek arról, ahol jártak: a partvonal futását, a betegségek tüneteit, a széljárás irányát, az állatokat, az embereket is. Egy-egy család számára a legnagyobb büszkeség az volt, ha a fiúgyerek tengerre szállt és messzi

földrészeken járt. Az útibeszámolók, a sosem látott állatok és emberek rajzai, illusztrációi mitologikus színezetet kaptak, népszerű szórakoztató anyagok lettek. A hajósok vakmerősége nem öngyilkossági hajlamot, hanem kíváncsiságot, a spanyolokkal való háborúskodás edzését, az elérhető nyereséggel arányban álló kockázatvállalást, kereskedői érzéket, találmányosságot és szívós szorgalmat takart. Új-Zéland, Tazmánia, a Barents-tenger holland hajós felfedezőkről kapták nevüket. A köztudatban kevésbé él, de a holland Duyfken hajó holland legénysége Willem Jansz kapitány vezetése alatt pillantotta meg először Ausztrália partjait, amivel kereskedelmi szempontból nem tudtak mit kezdeni, így ott igazi gyarmatot nem hoztak létre, bár Nieuw Holland (Új-Hollandia) néven számos vallási menekült veszi birtokba a mai Ausztráliát,- melyet még a XIX. sz.-ban is így hívtak.- és mintegy tíz kikötővárost hoztak létre szerte a kontinensen. (lásd: 1.sz. melléklet) Ez azonban már egy másik tanulmány témája lehetne. Ebben az időben történelem előtti legendák is gyakran elegendő okok voltak expedíciók indítására, ilyen volt Salamon király kincses bányáinak keresése, mely a portugálokat is megmozgatta, erről bővebben számos egyéb könyv írt.

A holland kereskedőket mindig is Ázsia, azon belül is Kína és India gazdagsága vonzotta, ezeken a területeken azonban az őket megelőző portugálokkal kellett számolniuk. 1595- ben a portugál tengeri erő helyzetének ázsiai csökkenéséről hírt kapva holland expedíció indult Cornelis de Houtman és Keyser vezetésével India felé. A 249 fős legénység elosztva négy felfegyverzett hajón a Jóreménység fok megkerülésével akart eljutni Ázsiába. Mindössze 89 tért haza. A viszontagságos út során Szent Helenánál, majd a Jóreménység fokánál szálltak partra. A hollandok ekkor találkoztak történelmük során először feketékkel, egész pontosan hottentottákkal, bár ekkor még nem ismerték a törzseket. Könnyen kereskedtek velük, mert egy kis semmiségért a többszörösét ajánlották fel a fehér hajósoknak. A

beszámoló szerint a négerek az „*akasztott emberhez*” hasonlítanak, a tengerészek nem bíztak meg bennük. Továbbhajózva Madagaszkáron kötöttek ki. Közel fél évet töltöttek a szigeteken, kereskedtek, információkat gyűjtöttek. A legénységet már ekkor betegségek támadták meg, az egyik nap pedig holtan találtak egy előzőleg egy helyivel alkudozó tengerészt. Később Antongil öbölben a helyi falusiak elloptak egy csónakot. A válasz nem maradt el, száz kunyhót perzseltek fel és puskákkal lőttek a helyiek közé. Ekkor ismét tengerre szálltak, az uticél Szumátra volt. Az indonéz szigetvilágban már korábban jelen voltak a portugálok, természetes, hogy komoly vetélytársat láttak a hollandokban. A hajókat fűszerekkel, mogyoróval megpakolták, majd a portugálok tússzedései és ellenségessége okán Houtman úgy döntött, hogy hazatérnek. Ekkor vesztették el az Amsterdam nevű halyót, melyet inkább felgyújtottak miután nem tudták megjavítani. 1597 februárjában Bali szigetén kötöttek ki, a helyi király barátságosan fogadta őket. Kérdésére, hogy honnana jöttek, Houtmanék a térképen Hollandiát, Norvégiát, Oroszországot mutatták meg, állítva, hogy Maurice királyuknak harminc ezer lovas és ötven ezer gyalogos katonája van. Az expedíció fő érdeme azonban az volt, hogy most már biztosan tudták a portugál vetélytárs sebezhetőségét, ahogy Paul Zumthor megfogalmazta: *„Now the way was open and the signal had been given for the great race to start.”*³ Huszonkét évvel később Jakarta holland kézen volt. Elképesztő gyorsaság, tekintve, hogy egy oda-vissza út Ázsiába abban az időben három évig is eltarthatott.

A XVII.sz.-tól már a „nederduitsch” szót használták hogy megkülönböztessék magukat a Rajnán túl lakó „Hochdeutsch” nyelvtestvérektől. A Max Weber által elemzett protestáns etika és a kapitalizmus közti kapcsolat legjobb példája talán a holland nép volt. 1602-ben megalapították a Kelet-Indiai Társaságot, majd 1621- ben létrejött a

---

³ PAUL ZUMTHOR: *Daily life in Rembrandt's Holland* (Weidenfeld & Nicolson; London., 1962) 285. old.

Nyugat-Indiai Társaság is. Mindkettő részvénytársaság volt. Az ekkor még csak kétmillió lakosú Németalföld mindenben az élre tört: elsőnek gépesítette mezőgazdaságát, használni kezdték a vetésforgót, megjelentek a porcelángyártó műhelyek, de készítettek hajózási navigációs felszereléseket, pontos órákat és fegyvereket, jó minőségű posztót, bőrtárgyakat és üveget is. A holland hajóépítők szerte Európában keresettek voltak, hamarosan ők lettek a legnagyobb hajóflottával rendelkező hatalom. A minden kontinensre kiterjedő gyarmati terjeszkedés alapját a 15 ezer hajóból álló kereskedelmi flotta képezte, így holland telepesek bukkantak fel a mai New York területén, a Roosevelts család néhány évszázaddal később két kitűnő elnököt is adott az akkor még sehol sem létező Egyesült Államoknak.

Az 1619- ben elfoglalt Jakarta lett Batavia néven az ázsiai gyarmatbirodalom központja, ahonnan kiindulva szinte a teljes mai Indonézia területét meghódították és ellenőrizték, folyamatosan kiszorítva a portugálokat. Így került a Kelet-Indiai Társaság látókörébe Afrika déli csücske.

Kaap de Goede Hoop

A dél-afrikai partvidék régóta lakott terület volt: Hérodotosz is említést tesz róla, hogy 2500 évvel ezelőtt Nekho fáraó hajókat küldött szét, melyek közül néhány bizonyosan járt ezen a partszakaszon. Az őshonos törzsek laza, 20-22 fős csapatokban éltek a törzsfőnök vezetésével:

- Busmanok
- Hottentották (koikoik)
- Koisanok
- Számos bantu törzs

A bantu törzsek voltak mind számban, mind fejlettségüket tekintve a legjelentősebbek az őshonos népek közül a többihez viszonyítva: ismerték a

fémmegmunkálást, állattartással és földműveléssel tartották fenn magukat. A busmanok vadászok és gyűjtögetők voltak, míg a hottentoták csak állattartással foglalkoztak. A koisanok sok vonatkozásban hasonlítottak a bantukhoz, pontos kapcsolatuk máig vita tárgya, vallásuk és nyelvük azonban erősen eltért egymástól. Ezek a népek mind természethívők voltak, korábbi hajótöröttek beszámolói szerint békeszeretőek. Még a fehérek megérkezése előtt elkezdődött a busmanok és a hottentoták beolvasztása a bantu törzsekbe, általában elűzték őket a területről, hogy a jószágaiknak szerezenek legelőt. A háború is gyakran a jószágok elhajtásában merült ki, mivel ez volt a megélhetés fő forrása, így ezek elvesztése felért egy európai értelemben vett háború elvesztésével, ezen felül a jószágállomány teljes elvesztése felért a *törzsi identitás és függetlenség* elvesztésével. Ezen népek gondolkodásában minden a természetfeletti erők akaratának megnyilvánulása volt: ha egy csata alkalmával felsorakoztak egymással szemben, az elhajított dárdák által okozott veszteség döntötte el, hogy folytassák-e a harcot. A háborúk eszköztára az 1700-as években durvult el, ekkor már gyakoriak voltak a tömeges gyilkosságok, gyújtogatások. A törzsek hiedelemvilága ismert egy teremtő istent, aki a teremtés után magára hagyta a világot⁴, így azon semmi hatása nincs. A törzsek a természetfölötti lények, ártó v. használó erejében hittek, így főbenjáró bűn volt a boszorkányság, a gonosz erők megidézése. A megutált feleségeket ilyen koholt vádakkal üldözték el a törzstől, s általában a járványt, szárazságot is ezeknek a faktoroknak tulajdonították. Hittek az ősök szellemeinek segítségével, ill. biz. Alsóbb rendű istenek létezésében. A törzsfőnek mindenben joga volt dönten, törvényeket hozhatott, ítélt, ő volt az 'apa', a közösség gondoskodó vezetője. Látható tehát, hogy ezek a törzsek semmiben nem voltak rosszabbak, vandálabbak más népektől, így a fehér telepesektől sem. Ezt azért tartottam fontosnak megemlíteni, mert

---

⁴ Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Európa, Bp., 1972.

gyakran hangzott el az az érvelés, hogy a fehér ember hozott békét az állandóan háborúskodó feketék közé.

Van egy szó, mely majdnem az összes nagy gyarmatosító európai nyelvben ugyanúgy cseng: a magyar *fok* szó –kaap, cap, cape, cabo...A francia „*passer un cap difficile*” kifejezés is a hajózásból került át a köznyelvbe, jelezvén, milyen életveszélyes vállalkozás volt tengerre szállni és szerencsésen túlvészelní egy nehezebb útszakaszt abban az időben. A jóreménység foka pedig ilyen volt. Gyakoriak a váratlan viharok, erős szelek. Itt találkozik egymással az Agulhas –áramlás észak felől és az Antarktisz felől jövő Benguela-áramlás, Fokföld jellegzetes táblás hegyei pedig tájékozódásul szolgáltak minden arra haladó hajónak. Az európaiak közül először a portugálok fedezték fel a területet: Bartolomez Diaz 1488-ban járt erre mint első fehér felfedező. Antonio de Saldanha pedig elsőként lépett itt partra 1503-ban, ő keresztelte el a későbbi fokváros fölött magasodó hegyet Tábla Hegynek. Miért lett tehát ilyen fontos a VOC (Vereenigde Nederlandsche Ge-Octroyeerde Oost-Indische Compagnie), a Holland Kelet –Indiai Társaság számára ez a földdarab? Mint fentebb említettem, a XVII.sz. végére a hollandok számára kiemelkedő fontosságú lett Ázsia, Fokföld pedig majdnem félúton helyezkedett el a hajók útvonalán. A VOC a XVII.sz.-ban a *világ legnagyobb kereskedelmi cége* volt: hat ezer hajója 600 000 tonnányi árut tudott szállítani, 48 000 tengerész dolgozott a Társaságnak és a hollandok voltak az elsőszámú tengeri hatalom Délketet-Ázsiában. 1647- ben a Nieuw Haarlem nevű hajó legénysége hajótörést szenved a partok közelében, ők építik meg az első erődszerű építményt közel egy éves kényszerű tartózkodásuk alatt. Egy arra járó tizenkét hajós holland flotta találta meg őket és hozta vissza Németalföldre. A tengerészeknek sikerül meggyőzniük a VOC- ot, hogy alakítsanak ki egy telepet Fokföldön. A Társaság így elsősorban a hajósok nyomásának engedve 1652-ben öt hajót küldött Fokföldre: a Dromedaris-t, a Reijer-t, a Goede Hoop-ot, az Oliphant-

ot és a Walvisch-t. Az expedíció vezetője a mindössze 23 éves Jan van Riebeeck volt, aki részt vett a hajótörötek pár évvel azelőtti megmentésében. Három fő feladata volt a fiatal kapitánynak:

- Növényeket ültetni és élőállatokkal kereskedni a hottentotákkal (mint említettem, ez a nép kizárólag ezzel foglalkozott);
- kórházat építeni;
- hajójavító műhelyt létrehozni.

Fokváros fölé holland erőd épült, ez volt egyben a város első épülete. A kis kolónia feladata a hajók kiszolgálása volt, friss vízzel, élelemmel, esetleg javítással segítettek. A legelső hajókkal érkező családok német, holland és angol nemzetiségűek voltak. A VOC általában bérenceket fogadott fel: olyan egyedülálló férfiakat, általában németeket, akiknek otthon forró lett a talaj és el kellett tűnniük. A VOC szolgálatában álló katonáknak nem volt túl jó soruk: gyakran börtönviszonyok között éltek, a szolgálati idő után a legtöbbjük továbbált, mások ottmaradtak és beszálltak valamelyik vállalkozásba v. földet vettek/szereztek. 1671- ben a VOC további földeket vásárolt a khoikoiktól az erődön túli területen. 1672-től saját kormányzója (stadhouder) volt Fokvárosnak (Kaapstad), de 1795-ig alá volt rendelve a VOC-nak.

Teljes családok is érkeztek, Németalföld déli területeiről, ők is mint annyi más földrészre kiment honfitársuk egy jobb élet reményében hagyták ott otthonukat. A VOC felhívására így is csak kevesen jöttek eleinte, de az 1680 évekre már „kinőtték” a parti területeket. A hollandok nem szívesen hagyták el hazájukat, bár lassan már minden földrészen volt valamilyen gyarmat, mégsem indultak tömegével szerencsét próbálni. A VOC unszolására általában csak kevesen jelentkeztek, így a kolóniák lassan növekedtek, és sehol sem alakult ki nagyobb közösség, kivéve Fokföldet⁵.

---

⁵ Dél-Afrika Afrika legnagyobb fehér populációjával rendelkező országa, ma a fehérek (ma körülbelül 6 millió) kicsivel több mint fele tekinthető búr származásúnak, a többi angol v. más európai eredetű.

1688-90 között 200 francia család is érkezett, vallási üldözöttek, hugenották, kálvinista presbiteriánusok (mint a hollandok), akik között az akkori, nagyon tehetséges kormányzó, Simon van der Stel kérésére borászok is voltak: így indult a ma is híres bortermelés Fokvárosban. Jegyezzük meg őket, mert később még fontos szerepük lesz más vonatkozásban. A franciákat a hollandokkal elvegyítve telepítették le, így két generáció alatt sikerült beolvasztani őket: ma már csak a keresztnévek utalnak a francia gyökerekre. A VOC 1701-i döntése okán az oktatás nyelve kizárólagosan a holland lett, így a francia fokozatosan eltűnt.

A kolónián nagyon vegyes népesség alakult ki, az Indonéziából behozott rabszolgák, helyi és a portugáloktól vásárolt egyéb eredetű fekete rabszolgák, kínaiak, európai telepesek...A mai USA városaihoz hasonló „melting pot” alakult ki, a fehér telepesek azonban viszonylag egységes tömbben, Fokföld művelhető földterületein koncentráálódtak. A felszabadult rabszolgák gyakran ottmaradtak, ők is beszálltak valamilyen üzletbe. A hivatalos nyelv a holland volt, ez volt a közigazgatás nyelve, de ekkor kezd kialakulni az *afrikaans* (hollandul ‘afrikai’-t jelent, tehát azok nyelve akik ott éltek), a holland mára külön nyelvvé fejlődött dialektusa, mely a későbbiekben igen fontos szerephez jut a nacionalisták kezében.

Az afrikaans

A dél-afrikai holland, az afrikaans a XVII. Sz. után kezd „önálló életet”, ekkortól különböző nyelvek és tendenciák behatásairól beszélhetünk, melyek nem nagy mértékben, de elkezdik átalakítani a nyelvet:

- a francia telepesek;
- a szomszédos portugál kolóniák népei;
- a maláj rabszolgák;

- a fehér telepesek viszonylagos, majd egyre erősödő elszakadása az anyaországtól;
- s az 1800 után megjelenő angolok.

Ez utóbbiak gyakorolták a legjelentősebb ösztönzést a búr nacionalizmus megerősödésére, most azonban szorítkozzunk a nyelv fejlődésének vázlatos bemutatására.

1800 után az angol lett a legfontosabb nyelv, folyamatosan kiszorítva az afrikaanst, mely a parasztok és alsóbb osztályok nyelve, konyhanyelv lett (*slecht taalgebruik*). Az afrikaans valószínűleg a szolgák és rabszolgák által használt nyelvből ered. Hozzá kell itt tenni előljáróban, hogy ekkorra a búr telepesek kulturális vonatkozásban már teljesen elszakadtak Európától (1814-ben Hollandiának le kellett mondania gyarmatáról), egy nagy részük – a trekboerek – elkülönülve a belső területeken élt, írni-olvasni nem tudtak, nem volt szótáruk, nyomtatott sajtójuk, írójuk és költőjük is csak elvétve. Az afrikaans a verbális kommunikáció nyelve volt (*die Taal*- csak így emlegették). A XIX. sz. végén a legtöbb fehér telepes az afrikaanst beszélte, ezt a nyelvet tanulták meg elsőként, a sztandard hollandot csak később, mely az egyház és a közigazgatás nyelve volt. Az angol nyelv keltette konkurencia arra sarkallta a telepeseket, hogy az írásban nem létező anyanyelvük írásbeliségét fejlesszék. Így készül el az első bibliafordítás, majd elindul a *Die Afrikaanse Patriote*, az első újság. Beindul a könyvnyomtatás is, az egyik első könyv a *Die Geskiedenis van ons Land in die Taal van ons Volk* (Országunk története népünk nyelvén)⁶. 1875- ben megalakul a *Genootschap van de Regte Afrikaners* (GRA), az Igaz Afrikánerek Társasága, amely a nyelv kulturális elismeréséért munkálkodott. Az angol-búr háború után az 1910-es években számos, a nyelvet támogató szervezet jelenik meg, mint például az *Afrikaanse Taalgenootschap* (Afrikaans Nyelv Társasága) és az *Afrikaanse Taalvereniging* (Afrikai Nyelvunió). 1925-ben vált hivatalos

---

⁶ www.ned.univie.ac.at

nyelvvé az angol mellett, az 1960- évekre pedig a magyar nyelvújításhoz hasonló végeredményként konyhanyelvből egy sokoldalú, modern nyelvvé vált. Politikai eszközként az apartheid rendszer egyetlen hivatalos nyelve lett, kötelezően oktatták az iskolákban és ezt használták a sajtóban is. Egy mai, Európában született holland csak nehézségek árán tud szót érteni egy afrikaanst használó személlyel, jóllehet az alapszavak és sok régi eredetű holland szó csupán a kiejtésben tér el. Az afrikaans ma mintegy 6-7 millió ember anyanyelve, ennek fele fehér, akik a nyelv sztandard változatát beszélik, de sokkal többen használják második vagy harmadik nyelvként és sok a dialektus is. Namíbiában is sokan beszélik, míg Dél-Afrikában a rezsim bukása után az új alkotmány már csak egy, az országban beszélt tíz egyéb nyelv egyikének ismeri el, megszüntetve ezzel az afrikaans több évtizedes egyeduralmát. A BBC egyik riportja szerint⁷ azonban nem kell még temetni ezt a nyelvet: sok közösség beszéli igen jól a kötelező nyelvtanítás miatt, emellett létezik a sajtóban, rádióban, gyakran közvetítőnyelvként használják a sokféle törzsi nyelv között. Háttérbe szorulása inkább a helyben beszélt angol miatt lehetséges, mely a globalizáció jelenségeként sokkal fontosabb kezd lenni, s a betelepülő transznacionális társaságok is természetesen az angolt használják.

A holland gyarmati időszak

A korai kapitalizmus európai felfogása pozitív volt: új országok, népek, emberek megismerése Istennek tetsző dolog volt, ezért annak gyakorlója jó dolgot művelt, elősegítette a béke és a megismerés terjedését. A hollandok szemében minden a vagyonszerzés fényében ítéltetett meg, minden tevékenységet költség/haszon elemzésnek vetettek alá. Épp emiatt nem nevezhetőek erőszakos gyarmatosítóknak, mint például a spanyolok és

---

⁷ BBC Online Network: *World: Africa: A new role for Afrikaans*. 1997. december 1. 11 óra GMT

portugálok voltak, legalábbis ilyen értelemben nem. Az ok igen egyszerű: a háború sok pénzbe került, gyakran megjósolhatatlan eredménnyel. A pénzszerzésnek pedig voltak biztosabb módszerei is. A benszülöttekkel való összeütközés így nem állt a VOC érdekében, Fokváros mindenkori kormányzói céltudatosan törekedtek az ellenségeskedések megszüntetésére. Négy pontban csoportosították a benszülötteket, aszerint, hogy milyen hatással volt rájuk a fehérek megjelenése:

1. a kolóniához legközelebbi törzsek, akik már elvesztették teheneiket (t.i. az állatok révén törzsi identitásukat) és kisebb munkákat végezve tartják el magukat. Elméletben tehát nem rabszolgák, de gyakorlatban függenek a fehérektől. A kolónia társadalmi tagozódásában a legalsó fokon állnak.
2. a kolóniától távolabb élő, még állattenyésztéssel foglalkozó törzsek, akik kereskednek is a fehérekkel: nekik az élőállatra, a feketéknek pedig használati eszközökre és textilipari termékekre van szükségük.
3. Olyan törzsek, melyeknek nagyon kevés kapcsolatuk van a fehérekkel, önállóságukat semmi sem fenyegeti.
4. végül azok a közösségek, melyeknek szinte semmilyen kapcsolatuk nem volt a fehérekkel.

Eleinte minden, a gyarmaton élő fehér a VOC munkása volt. Bérmunkások voltak, fizetést kaptak a meghatározott szerződésig. Ennek letelte után sokan maradtak ott, letelepedtek, földet vásároltak, v. továbbra is a VOC-nak dolgoztak. A XVII. Sz. végéig nagyon kevés fehér nő érkezett, így szinte mindennaposak voltak a vegyes házasságok (mely gyakran formálisan elmaradt) és így a félvér utódok sok helyen az utólag felszabadított rabszolga anyától származtak. A gyerekeket általában megkeresztelték, kezdetben semmi bőrszín szerinti megkülönböztetés nem volt. Sokkal fontosabb volt az a gondolat, hogy csak a keresztények az igazán elismertek, így gyakran felszabadították és megkeresztelték a fekete anyát is. Később

felbukkant az a gondolat, hogy keresztény nem lehet rabszolga, legalábbis ez helytelen dolog, a vallási ideológiával ellenkezik. Tehát keresztény és nem keresztény között igenis komoly különbségtétel volt. Később alakult ki az az általánosítás, hogy a fekete általában nem keresztény, ehhez párosult a feketékkel történő rossz élményű találkozások hatása, pl. a jószágaitól megfosztott hottentották lesülljedt alkoholistákként kéregetésből tartották el magukat. Afrika más rabszolgatartó vidékein általánossá vált az a nézet, hogy a fekete bőrszín kapcsolatban áll Ham átkával, s ez is jogot ad a feketék rabszolgaságba hurcolásával. Mindenesetre a korai gyarmati társadalom egyenlőkként ismerte el a félvéreket és a szabad feketéket is, akik kocsmát, boltot vezettek, földet műveltek. Az 1680-90 évekre egyre több utalásban szerepel a „wit burger”, a fehér telepes, és a „swart burger”, a fekete telepes megnevezések⁸, melyek akkoriban feltehetőleg a megjelölést, nem a megbélyegzést szolgálták. A törvény előtt egyenlően bírálták el mindkét felet, nem volt szegregáció, kivéve a nem keresztényeket illetően. Minden mai afrikáner ősei között legalább egy nem színes bőrű mindenképpen van, így butaság lenne faji tisztaságról beszélni a fehérek esetében. *A búr nacionalizmus gyökere nem elsősorban a bőrszín szerinti megkülönböztetésből ered.*

A kolónia népességének növekedésével lassan kinőtte a partvidék melletti, VOC által irányított területeket. A Társaság szolgálatából kikerült „vándor parasztok”, a *trekboer*-ek (boer = búr⁹) egyre nagyobb távolságokra merészkedtek el állataikkal, elsősorban a szarvasmarhákkal. Eleinte illetéket kellett fizetni a Társaságnak a földhasználatért, később a liberálisabb szabályozás okán a trekboerek már kereskedtek is a földdel, ami persze a VOC egyre csekélyebb ellenőrzési képességének tulajdonítható. A

---

⁸ a *burger* szó igazából polgárt, lakost jelent, –bár ez utóbbira létezik egy hivatalos terminus is, az *inwoner*–azért használom a telepes szót, mert itt csak a szabad személyekről van szó, az egyéb „lakos”, így a rabszolgák, a szerződésesek nem tartoznak ide

⁹ A boer a magyar helyesírás szerint a kiejtés alapján ’búr’-nak írandó, de a trekboer szónak nincs pontos magyar megfelelője.

trekbúrok nomád pásztorkodásból tartották fenn magukat, egyik legelőről a másikra vonulva. Ezek a telepések a nagy távolság miatt fokozatosan elszakadtak a kolónia eredeti központjától, annak szabályai alig érvényesülhettek. A férfiak 18-20 éves korukban házasodtak, a nők pár évvel fiatalabban. A családokban sok gyermek született, a népesség gyorsan növekedett. A busmanokkal való egyre intenzívebb harcok arra a döntésre juttatták a kormányt, hogy ki kell őket irtani: hat év alatt kb. 3 ezret öltek meg v. fogtak el. A búrok így kommandókat szerveztek, ezeket marháik védelmére és új földek megszerzésére használták, melyre folyamatosan szükségük volt. (lásd: 2.sz. melléklet) Legelőt v. farmot néztek ki maguknak, melyek között az öntözővíz megléte döntött: farmnak csak a kúttal rendelkező föld volt jó. Ha egy család kinézett egy földet és az azt használó feketék komoly ellenállására számíthatott, akkor a kommandók segítségét kérte. A segítség általában nem maradt el, mindenki így vagy úgy, de tagja volt ezeknek a milíciáknak. Mivel munkásra mindig nagy szükség volt, erőforrásuk pedig nem volt hogy rabszolgákat vegyenek, a férfiakat–ha ellenkeztek– gyakran megölték a földfoglaláskor, a nőket és gyerekeket pedig gyakorlati értelemben rabszolgaságra kényszerítették, akiknek a földeken v. a ház körül kellett dolgozniuk. Néha, pár év múlva már a legmegbízhatóbb fekete munkást küldték a kommandóba a család férfitagjai helyett, aki egyenlő részt kaphatott a zsákmányból (szarvasmarha, használati tárgyak,...stb.). A családok földigénye nagy volt, egy átlagos farm elérte a 6 ezer angol holdat (24 280 680 négyzetméter), s mivel minden fiú jogát elismerték a földre, a földfoglalások nem álltak le. A farmok viszonylag szétszórtan, egymástól nagy távolságokra helyezkedtek el. A fehérek rengeteg természeti kárt is okoztak, folyamatosan vadászták a benszülöttek által is vadászott vadállatokat, néhányat majdnem ki is irtottak, néha csupán azzal, hogy elfoglalták természetes élőhelyüket. Mint fentebb már említettem, a fekete törzsek természetimádók voltak, ezért az ilyen

magatartás, az ő szemükben majdnem szentségtörés, további ellenségeskedést szült. A búrok élete állandó harcban, az ő szemükben pogány vadak ellen telt, akik számban fölülmúlták őket és szervezett társadalmakban éltek.

A búrok kálvinisták voltak, nem volt templomuk, de törekedtek hitük megőrzésére. Nem volt tologiailag képzett lelkipásztoruk, ezért egyéni értelmezések születtek a Bibliáról, kialakult egyfajta küldetésstudat, egy búr nemzeti identitás a búrok kiválasztott voltáról, melyet elsősorban az 1795 utáni angol előretörés keltette új helyzet még jobban megerősített. A VOC mindent előíró és mindent szabályozni akaró szorítása elől menekülve egyre több búr egyre messzebbre vándorolt. A VOC 1786-ban adminisztratív céllal megalapította Graaff Reinet-et, ez a város lett később az első önálló, de rövid életű (1795-96) Búr Köztársaságnak. A Köztársaságot a megérkező angol csapatok szüntetik meg, de a helyi búrok ellen még kétszer fel kellett vonulnia az angol katonaságnak 1799-ben és 1801-ben is. A predesztináció tana alapján az a nézet uralkodott, hogy csak a fehér ember üdvözülhet, csak ő a kiválasztott vallási értelemben. Az európai gondolkodás a fekete-fehér, rossz-jó analógiájára további ellenérzéseket terjesztett el a fekete bőrszín iránt. A búrok félték az *elangolosodástól*, miközben az ún. száz éves háborúban az 1770 évektől 1878-ig folyamatosan harcoltak a benszülött törzsekkel, tehát két tűz közé kerültek. Legtöbbjük írástudatlan volt, csupán az afrikaanst beszélte és homályos információik voltak a nagyvilág eseményeiről, például a Francia Forradalomról. Pénzt nem használtak, barterkereskedelem volt, illetve természetben fizettek, mivel az életkörülményeik szegényesek voltak. Egyszóval életmódjukat és emberi mivoltukat tekintve nem sokban különböztek a benszülöttektől.

A XVIII.sz. második felétől megnőtt a nem keresztények iránt tanúsított türelmetlenség (ekkortól kezd általánossá válni az analógia a fehér emberre, mint keresztény kasztra vonatkozólag), egyre gyakrabban

történnek törvénytelen ségek velük szemben. Törvények születnek a feketék mozgásterének csökkentésére:

1. Csavargó törvény: minden nem fehérnek kellett lennie egy gazdájának, az utcán v. bárhol megállított személynek papírral kellett tanúsítania, hogy jogosan nem dolgozik, jogosan van távol. Ha ezt nem tudta bizonyítani, az őt elfogó személy büntetésként saját magának dolgoztathatta a rabszolgát egy meghatározott ideig.
2. Adósságszolgálat: a munkást a munkaadója látta el árukkal, s mikor letelt az ideje, szintén az ő engedélyével léphetett más szolgálatába
3. Gyerekek tanoncidejéről szóló törvény: a szolgák gyermekeit eltartó gazdának ezért kompenzáció járt, ezt gyakran a gyerek 25 éves koráig tolták ki, így egy helyre kötötték a teljes családot is, hiszen a gyerekeket nem hagyták ott a szülők.

Ezek a törvények rengeteg visszásságra adtak alkalmat, főleg a csavargókról szóló törvény. Azokon a területeken, ahol a Társaság ellenőrző képessége már nem működött, mindennaposak lettek a visszaélések a feketék kárára, a kommandókban visszautasították, hogy egy feketével „dolgozzanak együtt”, ezért sok helyen külön kommandókat szerveztek nekik. A XVIII.sz. végére, az angolok megjelenésére kialakult egy általános szembenállás az őslakosok és a fehérek között.

A britek megjelenése

Az 1780-1783 között zajló angol-holland háború alatt francia csapatok védték Fokvárost, akik visszaverték az angol kísérletet a város elfoglalására. Mikor azonban 1795-ben Franciaország elfoglalta Németalföldet, az angolokhoz menekült Orániai Vilmos angolok által kikényszerített „javaslatára” angol csapatok érkeztek Fokvárosba. A helyiek ellenálltak, de a

muizenbergi csatában visszavonultak a túlerő elől. A VOC ekkorra már csődbe ment, nem tudta finanszírozni az ellenállást, ezen felül ellenérzés alakult ki a Társasággal szemben a fehér burgerek részéről, mert megpróbálta javítani a feketékkel való rossz bánásmódot. A fehérek fellázkodtak és sok helyütt deklarálták függetlenségüket egyúttal megghiúsítva a VOC adóztatási kísérletét.

Az angol jelenlétet katonai számíttatások előzték meg. Meg akarták akadályozni, hogy a franciák rátegyék a kezüket a területre. Az angolok megpróbálták kivenni az ellenségeskedések életét, például elkezdtek letelepíteni a koikoikat, engedékenyek voltak bizonyos búr törvényekkel szemben, de gyakran kevés eredménnyel. 1803-ban a hollandok visszakapták Fokvárost az amiensi béke értelmében, de nem sokkal ezután újabb angol-holland háború indult: 1806-ban 6 ezer angol katona száll partra Blaauwbergnél. Itt is volt egy csata, majd több éves ellenállás indul a britek ellen, mígnem 1814-ben végleg a Brit Korona alá került Fokföld, bár a holland hajók kisebb megszorításokkal továbbra is kiköthettek. Az új gyarmatosítók benszülött feketékből hadsereget szerveztek az indiai szipolyok mintájára. Sok koikoi önként állt be, mert a búrok ellen akart harcolni. Egy incidens során, amikor lázadó fehérek begyűjtésére küldtek ki egy csapatot, lövöldözés tört ki és mintegy tucatnyi fehéret le is 'vadásztak', ill. elfogtak a koikoik. Mindez felbőszítette a búrokat: hogyan engedhető meg az, hogy ezek az alantas szolgák keresztényekre támadjanak?

De Groote Trek

Groote Trek- nek, azaz Nagy Vándorlásnak nevezik az 1837-től kezdve mintegy tíz éven át tartó időszakot, mely során több hullámban, változó létszámban fehér telepesek és nem fehér szolgálk hagyták el Fokföldet. Az angol kormányzat 1835-ben eltörölte a rabszolgaságot, de már 1807 után is

tilos volt rabszolgát behozni az országba, s ez nagyon megnövelte a még „forgalomban lévő” árát. Ez a megfelelő kompenzáció nélküli döntés nem nyerte el a búrok tetszését, ezen felül a trekbúrok vándorlása 1780 után gyakorlatilag 30-40 évre abbamaradt, tehát az 1830-as évekig nem volt számottevő vándorlás. Pontos adatok nincsenek, az ebben az időszakban elvándorolt búrok számát hat ezer és tizenöt ezer közé teszik. Sok földnélküli fehér volt Fokvárosban, de nem mindegyikük csatlakozott a vándorláshoz, tehát nem valamiféle célzott földfogaló vándorlásról volt szó. Az észak és kelet felé vándorolt búrok 1838-ban a Blood River-i csatában legyőzik a zuluk 10 ezer fős főerejét Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius¹⁰ vezetésével 1849-ben létrehozzák a Vaaltól északra lévő három búr köztársaság föderációját (Verrenigden Bond), majd 1852-ben létrejön Transvaal, másnéven a Dél-Afrikai Köztársaság. Egy évvel később kikiáltják a másik búr államot, Orange Szabadállamot. A harmadik búr állam, Natal csak néhány évig állt fenn (1839 - 1843), de 1856-ban visszakapta részleges önállóságát.

Heves történelmi viták tárgyát képezte a Groote Trek valódi oka, motivációja. Fokföld lakói nem voltak egységesek: a holland leszármazottak a nyugati vidékeken félnomád, kevésbé civilizált embereknek tartották a trekbúrokat, nem érezték magukat azonosnak velük. Ezen felül két egyház is megjelent, a kevésbé puritán a városokra volt jellemző, míg a legpuritánabb liturgiájú a búroké volt¹¹. A trekbúrok szintén csak nagyon erős veszély esetén dolgoztak együtt, általában csak valamely vezérhez voltak hűségesek, őt követték, tehát nem létezett az egész csoportra kiterjedő identitás. Egységes nemzettudatról nem beszélhetünk, mindössze egy éledező nacionalizmusról, melyet az angoloktól és a nyugati területeken élő

---

¹⁰Andries Wilhelmus Jacobus Pretorius az egyik legrégebbi telepes holland család sarja volt, jó politikai és katonai vezető. A britek elleni küzdelmekben jeleskedett. Fia Marthinus Wessels Pretorius 1857–1877 között Transvaal, közben 1859–1863 között Orange Szabadállam elnöke is volt, ő alapította meg Pretorai városát 1855-ben., melyet apjáról nevezett el.

¹¹A búrok nem énekeltek az istentiszteletek alatt, ha volt is templomuk, nagyon egyszerűen volt felszerelve, semmi külön díszítés, csak egyszerűség.

hollandoktól való elkülönülés, életmódbeli eltérés és a Fokföldön domináns liberális politikával való szembenállás motiválhatta: nyelv-afrikaans, vallás-puritán protestantizmus, életmód-félnomád állattartás. Egyesek a felgyülemlett földnélküliek számában, a „kritikus tömeg” elérésének tudják be a folyamat elindulását. Részben az angolokkal való elégedtlenség, a rabszolgaság eltörlése, a búrok „ősi jogainak” semmibe vétele,...stb. is motiváló tényező lehetett. Vallási magyarázatként Kálvin zsarnokölési elmélete is előkerült, mely alkalmazható volt az angol vezetésre, s alapot adott a lázadásra.

Később terjedt el az a romantikus mítosz, hogy ezek a „Voortrekkerek” (=akik elől vándorolnak) az afrikáner nemzet hősei, akik egy fiatal nemzet megőrzése érdekében az elangolosodástól és népük eltűnésétől tartva felkerekedtek és elhagyták addigi életüket, harcoltak és legyőzték a pogány vadembereket, akik útjukat veszélyeztették. Nyilvánvalóan mindkét megközelítés igaz, hiszen olyanok is elmentek, akiknek volt földjük, s olyanok is ottmaradtak, akiknek semmilyük nem volt. A búrok mindenesetre létrehozták a maguk kvázi független nemzetállamait, akkor is, ha a pontos indító okok nem teljesen ismertek. Gyanítom, a végső igazság sosem fog kiderülni, a lényeg azonban az, hogy ekkor és ezzel indul meg az a szélsőséges, nacionalista, a saját útját kereső mozgalom, mely több mint egy évszázados álmából egy idegen hatalom megjelenésével felébresztve, a feketék iránt tanúsított erős előítéletével áthatva termékeny talajba hull egy szívós kis nép körében, mely gyökereitől megfosztva saját külön útját keresi, erőforrásként pedig saját maga – gyakran mesterséges – értékeiből merít.

„Uitverkoren volk”

Az 1870-es évek döntő változásokat hoztak az immáron brit gyarmat életében. Az arany és gyémántbányák fölfedezése tömegével vonzotta a fehér telepeseket, az ún. *Uitlander*-t, akik egyes körzetekben számban gyakran fölülmúlták az „őslakos” búrokat, mint például Transvaalban. Ez rengeteg társadalmi feszültséget gerjesztett, de ezekről majd később.

1877-ben a helyi brit adminisztráció vezetője, Theophilus Shepstone annektálta Transvaalt. Shepstone, hogy elnyerje a búrok támogatását, katonai akciókkal semlegesítette a benszülött törzseket, mely az angol-zulu háborúhoz vezetett. A gyarmatnak kezdetétől fogva nem volt pontos határa: az erőviszonyok szerint változott a búrok (fehérek) v. a feketék javára. Az angolok megjelenésével és az őslakosok technikáinak fejlődésével a búrok hajlandóak lettek együttműködni az immáron közös ellenséggel szemben. Azzal, hogy Shepstone kiiktatta ezt a veszélyforrást, hozzájárult a búrok kihátrálásához a hallgatólagos angol támogatásból, hiszen már nem volt szükségük a kényszerű szövetségre. A búrok megnyerésére irányuló politika így természeténél fogva kontraproduktív, kivitelezhetetlen volt: adócsökkentést, a faji ellentétek fenntartását jelentette volna, ami a brit korona érdekeivel ellenkezett. A háború nagyon sokba került, így London leváltotta Shepstonet. Mindez a búrok nemzeti mozgalmának megerősödéséhez vezetett, az 1879-80 között tartott politikai találkozók az összes búr politikai csoport résztvett. Erősödött az összetartozás érzése, a közös fellépés hatékonyabb lett, de azért meg kell jegyezni, hogy nem volt felhőtlen a viszony a másik búr állammal, Orange-al, mely hajlott az angol annexió elfogadására és közeli kapcsolatban is állt az angol adminisztrációval. Az angol magatartás miatt azonban az 1880 évek végére már nagy mértékben összekovácsolódott a két testvérállam. Delegációk indultak Londonba, csakúgy, mint hajdanán, 1814 előtt Hollandiába.

Erősödtek a támadások a brit helyőrségek ellen, lassan állandósultak. A kényszerűen kivonuló brit csapatok megpróbálták visszatérni Transvaalba, de Majuba Hill-nél vereséget szenvedtek a búroktól. A világ akkori egyetlen nagyhatalmának helyi katonáin elért győzelem az „Első Függetlenségi Háborúban” megerősítette a „kiválasztott nép”, az „*uitverkoren volk*” voortrekkeres romantikus mítoszát, s az „isteni segítséggel” győző nép magabiztosságát tovább növelte: hiába a túlerő, ezt a kis népet Isten óvja, segíti és vezeti. Gladstone és kormánya ugyan már korábban meghozta a döntést, mégis az elért autonómiát és korlátozott függetlenséget a búrok katonai sikereiknek tulajdonították. Ez volt az angol-búr háború főpróbája.

A harcok alatt a búr nacionalizmus új muníciót is kapott: az *üldöztetés érzését*, mely tovább táplálta a nacionalizmus tüzét. A függetlenség elvesztése, a katonai agresszió, majd a következő évek angol kísérletei az ellenőrzés visszaállítására s végül az angol-búr háború koncentrációs táborai mind-mind elszánt dühöt eredményeztek, s a közös ellenség erős egységbe kovácsolta ezt a búr népet.

Ekkor indul meg a fentebb már ismertetett nyelvmozgalom is az afrikaans elismertetésére, első lépésben írásbeliségének megteremtésére, hiszen ezt a szerepet a holland töltötte be. Két fontos politikai vezető érdemes kiemelni, akik bár mindketten ugyanazért küzdöttek, más-más megoldásokat tartottak jónak.

Jan Hofmeyr a búrok aktívabb politikai részvételével akarta elérni a búr nemzeti érdekek érvényesülését. 1878-ban megalapította a Zuid Afrikaansche Boeren Beschermings Vereeniging-et, azaz a dél-afrikai farmereket védő szövetséget, mely révén a *fokföldi szőlősgazdák* igen komoly politikai szerephez jutottak. Hofmeyr megfelelő nyelvnek tartotta a hollandot, nem támogatta az afrikaans megerősítését, a függetlenséget pedig az angolokkal együtt képzelte el.

A másik meghatározó személyiség Dr. Abraham Kuyper, holland gondolkodó volt. Ő sokkal radikálisabb nézeteket vallott, az exkluzív nacionalizmus híve volt, nevezetesen az Isten által teremtett nép faji, kulturális tisztaságának megteremtését és megőrzését tartotta célravezető eszköznek. A német náciizmus eszméje köszön itt ránk, mely később a XX.sz.-ban nagyban befolyásolta az apartheid rezsím kialakulását. A Kuyper-től sok „tant” átvevő S. J. du Toit 1880-ban megalapítja az Afrikaner¹² Bond-ot, az Afrikáner Szövetséget, mely a brit uralomtól való teljes elszakadást tűzte zászlajára. 1883-ban a kiváló taktikus Hofmeyr beépítette saját Szövetségét a Bond-ba, majd fokozatosan kitúrta du Toitot, aki Transvaalban lett egy ideig oktatási miniszter, de Krugerrel¹³ került összeütközésbe radikális nézetei miatt. Hofmeyr, az *inkluzív nacionalista* és pártja az elsősorú politikai erővé nőtt ki a fokvárosi parlamentben. Egyszerűen lehetetlen volt kormányt alakítani nélküle. Élvezte az angol kormány támogatását is, hiszen az angolokkal való békés együttélés híve volt. „Királycsinálóként” emlegették, politikai kulcsfigura lett. Rendszeresen részt vett a Birodalom nagy konferenciáin, következetes politikus volt. A nacionalizmus igazi kiteljesedésére azonban háborúra volt szükség.

Az angol-búr háború (1899-1902)

A németek már korábban is jelen voltak a térségben, elsősorban misszionáriusaik révén. 1884-ben diplomáciai csatornákon tudakolták meg Londontól, hogy a Birodalom igényt tart-e Délnyugat- Afrikára. Mivel több hónapig ne jött válasz, Németország gyarmatává tette a kérdéses területet. Anglia ezektől az évektől kezdve folyamatosan Franciaországot felváltó

---

¹² Az *afrikaner* szó megtévesztő lehet egy külföldinek, mert a holland telepesek leszármazottait jelölte, nem foglalta magában a feketéket. Az apartheid rendszer alatti faj szerinti besorolásban sosem nevezték így a feketéket, besorolásuk „bantu” v. „zwart”, azaz „fekete” volt.

¹³ Kruger Transvaal több mint politikai vezetője volt, később fontos szerepe lesz a háborúban és az azt követő nemzeti újjáéledésben.

riválist kezdett látni Németországban. A brit gyarmatok legfontosabbika kétségkívül India volt. Az ország felé vezető hajózási útvonalak miatt a Szezi-csatorna kiemelt stratégiai fontossággal bírt, ennek esetleges kiesése esetén azonban Fokváros és a tágabb földrajzi értelemben vett környezetének biztonsága szintén brit érdek volt, mivel ez volt a második számú útvonal.

A németek megjelenése a térségben egy másik nyugtalanító tényvel párosult: az aranylelőhelyek szerepének fokozatos növekedésével. Az aranytartalmú kvarckőzet foltokban már ismert volt korábban is, mivel a földfelszínen kibukkant részek könnyen hozzáférhetőek voltak, de az, hogy a föld alatt ilyen kiterjedt lelőhelyek léteznek, csak fokozatosan vált ismertté 1866 tól kezdve: Transvaal alatt a világ akkori legnagyobb aranylelőhelye volt. Ezek után a gyémánt fölfedezése olaj volt a tűzre. Az arany- és gyémántbányák iparosították az országot, megjelent a vasút, a modern ipari létesítmények számára rendelkezésre állt nagy tömegben az olcsó munkaerő is: elsősorban a feketék, de az arany hírére tódultak a fehérek is, elsősorban angol munkások (uitlanderen). Az angol politika a költségek miatt a század utolsó éveiben hajlott arra, hogy direkt fennhatóságát indirektre változtatva több mozgásteret enged a búr szabadállamoknak, de az aranybányászat hasznáival megerősödő búrok egyre jobban nyugtalanították Londont. Fokföld súlypontja északra tevődött át, még egy, az angol közvetlen befolyástól mentes kikötőt is „beszereztek” a portugál ellenőrzésű területen egy közvetlen vasútvonal kiépítésével: Lourenço Marques-t. Később ezen keresztül hozták be az országba az Európából importált fegyvereket.

Nem szabad azonban túlbecsülni a gazdasági függetlenséget és hatalmat, mert igen könnyen torz képet kaphatunk a valódi viszonyokról. A korabeli „globális világ” központja London volt: az aranykereskedelem itt ment végbe, itt működtek a nagy, zsidó háttérű közvetítőcégek központjai, itt lehetett kölcsönt felvenni a vasútépítésre, v. bármilyen beruházásra, s

közvetve innen érkeztek a „nem brit háttérű”- nek gondolt beruházók is a búr államokba. Hasonlóan a mai USA-hoz, a kapitalizmus központja akkor a Brit Szigeteken volt, s semmilyen politikai hatalom nem védheti ki az interdependencia és a pénzügyi infrastruktúra tényszerű hatásait. Így Transvaal és Orange sem volt kivétel, s így van ez napjainkban is. *„Il n’y a rien de nouveau sous le soleil.”*

Látni kell tehát, hogy a háborúhoz vezető út mindkét oldalon nem redukálható csupán egy v. néhány faktorra. Birodalmi részről a legfontosabb azonban mindenképpen a brit ellenőrzés kiszorításától való félelem volt, mely a pozícióvesztésen túl tekintélyvesztést is jelentett volna. A brit kormány így folyamatosan nyomást gyakorolt a búr politikára, például az uitlanderek jogainak semmibe vételére hivatkozva. A brit korona főmegbízottja az imperialista politika hívének számító Alfred Lord Milner folytatott tárgyalásokat Paul Kruger ZAR (Zuid Afrikaansche Republiek, másnéven Transvaal) elnökkel az uitlanderek választójogáról. A tárgyalások zátonyra futottak, s Milner kihasználva az alkalmat felsorakoztatta Transvaal határán a brit katonaságot. 1899. október 11-én a búr államok hadat üzentek a briteknek, 12-én reggel megtámadták a határon várakozó angolokat. Ez volt az első, a média által „globálisan” közvetített háború az újság és a telegráf segítségével. A búrok tudatos kampányt folytattak a különböző európai mozgalmak, a *közvélemény megnyerésére*. Sikeresen. A világ jelentős része szimpatizált a búrokkal. A búr seregben majd’ három ezer külföldi önkéntes is harcolt, még magyar huszárok is, igaz az osztrák kontingensben (tehát nem ’48-asok). Körülbelül 1650 külföldi harcolt saját kontingensében, s mintegy 1000 másik a búr kommandókban. Volt holland, német, amerikai, ír, orosz, francia, olasz, skandináv (svédok és norvégek együtt, akik közül alig néhány maradt életben) osztag, s számos híres személyiség is: Harra von Zeppelin gróf, Camillo Richiardi kapitány, Pecci gróf, aki XIII. Leó pápa unokaöccse volt, s aki okán a pápa is a búrok mellett volt implicit módon. De

ott harcolt még Cornelius Van Gogh, számos, később az ír függetlenségi törekvésekben szerepet vállaló katona, például John MacBride; az oroszok kozák katonákkal és egészségügyi alakulatokkal voltak ott– Tiflis herceg, aki hetman volt, Alexis de Ganetzky gróf, Alexander Guchkov, az oktobristák későbbi vezetője, Eugene Maximov, cári titkosügynök, a leghíresebb francia pedig a veterán Villebois-Mareuil gróf volt, aki a Bushof melletti összecsapásban halt meg, s akit az angolok katonai pompával temettek el. Látható tehát, hogy a háború nemzetközi visszhangja igen erős volt, kihatott a kínai boxerlázadásra, az ír függetlenségi törekvésekre, az amerikai-spanyol háborúra, ezen felül számos korabeli gondolkodót, későbbi politikust befolyásolt: a kis Hitler egyik kedvenc játéka például az volt, hogy kommandóvezetőként búrokat ment meg az angolok fogságából.

A búrok nem voltak képzett katonák, ami nem jelentette azt, hogy ne lettek volna jó lovasok és fegyverforgatók. Régi harcmódorukat, a kommandók gyors, mozgékony taktikáját használták, gerillaharcmódot követtek, szinte csak lóháton harcoltak. Az angolok vörös uniformisukban a nyílt terepen kitűnő célpontot nyújtottak, masszív, zárt rendben meneteltek, míg a búrok helyismeretük révén gyorsan ott termettek valahol, a sziklák fedezékéből tüzet nyitottak, elvitték az utánpótlást v. megrongálták a sineket és már ott sem voltak. Sosem mentek előre, úgy gondolták, sikereik majd jobb belátásra térítik az angolokat s így fölösleges elfoglalni a déli területeket és Fokvárost. Az angolok csak a háború utolsó szakaszában kezdtek lovas csapatokat képezni (az európai hadseregekben marginális szerepet játszó 'dragoon' osztagok mintájára), melyek a búrok harcmódorát követve sokkal hatékonyabbak voltak az angol gyalogságnál. A helyi afrikaiakat használták kémként, hogy megtudják a búr kommandók tartózkodási helyét, akik az utolsó időkben már nem tartózkodhattak két éjszakát ugyanazon a helyen, mert az angol lovas csapatok napnyugtáig ott termettek. Ezen felül a búr kommandókba nem volt utánpótlás, számuk a háború előrehaladtával

folyamatosan apadt, ami csökkentette hatékonyságukat is, főleg, hogy az angolok kiismerték a harcmodorukat. A kiválasztott nép mítosza, mely a kezdeti sikereket táplálta, kezdett elhalványulni.

A Brit Birodalmat a háború egységbe forrasztotta: rengeteg önkéntes érkezett Kanadából, Ausztráliából és Új-Zélandról. Kezdetben könnyű volt a toborzás, de a háború elhúzódásával már kevesebb önkéntes érkezett. A brit erők létszáma a háború végére elérte a fél millió főt, míg a búrok sosem voltak többen 88 ezernél. A búr kommandók támadásainak kiindulási pontjaként szolgáló elszórt farmokat elkezdtek felgyújtani, a nőket, öregeket és gyerekeket ún. koncentrációs táborokba zárták. Ezen táborok célja nem a megsemmisítés volt, hanem az ide kerültek kikapcsolása a háborúból. Sok elfogott férfit hazaengedtek ha megígérte, hogy nem harcol többet. Gyakran megtörtént például, hogy a családfő éjjel bekúszott a táborba, pár órát együtt volt szeretteivel, majd napfelkelte előtt csatlakozott a kommandójához. Hogy ezen történetek közül valójában mi igaz, s mi az angol propaganda által később terjesztett finomítás nem lehet megmondani. A táborok lakói az európai betegségekre nem voltak immunisak, így legtöbbjük halálát a járványok okozták. Az angol katonák közül is több halt meg valamilyen betegségben, mint golyótól.

A háború végére mindkét oldalon megnőtt az elégedetlenség: az angoloknak a hazai és a gyarmati közvéleménynek kellett magyarázkodnia a táborok miatt (mintegy 5 ezer búr nő, és 20 ezer gyermek halt meg), a búrok pedig egyre elkeseredettebbek voltak, sok nincstelen átállt az angolokhoz, ők voltak a *hensopper*-ek, míg a „végsőig harcolók” a *bittereinder*-ek, így polgárháború fenyegetett¹⁴. Kruger, a búr politika több évtizede prominens alakja Európába ment támogatást szerezni az angolok ellen, de már nem térhetett haza, száműzetésben halt meg Svájcban 1904-ben. Tűzszünet, majd tanácskozás kezdődött tíz búr vezető, angol részről

---

¹⁴ A két tábor ellentéte megmaradt a háború után is, mivel a Református Egyház azt kérte, a *hensopper*ek nyilvánosan vallják meg bűneiket. Sok *handsopper* egy időre angolpárti lett, majd csalódottan tért vissza a búrokhoz.

pedig Milner és Kitchener között előbb Pretoriában, majd Vereenigingben. A vereenigingi tárgyaláson a búr vezetők a háború befelyezése mellett döntöttek, jóllehet egy kis csoport, bittereinderek, legtöbbször Orange-i, a folytatás mellett szóltak. A döntés végül megszületett, vereenigingi békeszerződést a búrok legalább nem mint legyőzött nép írta alá 1902. május 31-én. Kitchener vállalta 3,000,000 font kölcsön kiutalását az ujjáépítésre, s a nem fehérek jogállásának eldöntését is meghagyta a búroknak.

A nacionalizmus ujjáéledése a háború után

Az angol győzelem másféle győzelem volt, mint egyéb gyarmatok esetében. Nem technikailag kevésbé felszerelt, nagyszámú és könnyen behódolásra kényszeríthető néptömegeket győztek le, hanem egy kis létszámú, de rendkívül szívós és öntudatos európai gyökerű népet. Dél-afrikai történészek ezért gyakran a „fehér ember háborújának” titulálták az angol-búr háborút, utalva ezzel a két ellenfél végső soron azonos hátterére. Emiatt nem lehetett úgy kezelni a búrokat, mint pl. egy teljesen fekete lakosú más afrikai gyarmatot, el kellett játszani, hogy érdekeik teljesülni fognak.

A háború után ismét visszatért a nyelv kérdése. A búr nacionalisták eszközt most az angol politika használta fel, igaz a másik oldalról. A helyén maradt Milner angol nyelvű oktatást vezetett be az iskolákban és a koncentrációs táborok iskoláiban egyaránt. A búr ellenlépés nem váratott magára: Keresztény Nemzeti Oktatás néven magániskolákat alapítottak, ahol a búr „nemzeti oktatás” révén a gyerekek nacionalista oktatásban részesültek, s mely a következő évtizedek generációjának kinevelésére is rányomta a bélyegét.

A háború három híres tábornoka, Louis Botha, Koos de la Rey és Christiaan de Wet Európába ment, hogy anyagi „támogatást szerezzen „a búr özvegyeknek, gyerekeknek és árváknak”. Találkoztak a száműzetésben élő Krugerrel is, aki ott is kezelte a köztársaság alapját, s melyet így megkaptak a tábornokok. A pénzt visszaforgatták a búr nacionalizmus programjainak finanszírozásába, így például megvásárolták a De Volksstem (A nép hangja) és Het Westen (Nyugat) újságokat, melyek a politika szócsövei lettek. Reneszánszát élte a nyelvmozgalom, ekkor alakult meg a Taalbond a már bemutatott Jan Hofmeyr közreműködésével. A békeszerződés a hollandot említi, mint garantált nyelvet, Hofmeyr és társai célja azonban egy *volkstaal* (nép nyelve) létrehozása volt, ezért a kezdeti ellenérzések ellenére az afrikaanst kezdték propagálni, nem kis részben az északi részeken élő költők kitartása következtében¹⁵, mint például J. D. du Toit, másnéven Totius, vagy Jan Celliers illetve Eugene Marais.

Paul Kruger 1904-es temetése az ország minden tájáról összegyűjtötte a búrokat, a balzsamozott test temetése nacionalista összejövetellé „nemesedett”, politikusok mondtak beszédeket, a búrok mint nemzeti hősré emlékeztek, a háború még be nem gyógyult sebeit nyitva tartotta a nemzet újabb vesztesége.

Miután 1910-ben a Dél-Afrikai Unió domíniumi státuszt kapott, hivatalos nyelvekként a hollandot és az angolt ismerték el, s sok helyen megmaradtak a választójog által korábban is tükrözött visszasságok is a nem fehérek kárára. Látszólag megnőtt a búrok mozgástere. Látszólag. Az új domínium kiemelkedő politikusa az első választásokat megnyerő Botha tábornok lett, immáron miniszterelnök, akit a britek is támogattak. Pártja, a Dél-Afrikai Párt a kisebb búr pártokat tömörítette magában, azzal a szándékkal, hogy így könnyebb lesz kibékíteni és összeegyeztetni az angol és a búr érdekeket, s megakadályozható, ellenőrizhető lesz a búrok politikai aktivitása. 1912-ben

---

¹⁵ Az afrikaans főleg a szolgák, a feketék nyelve volt Fokvárosban és Fokföldön, csupán a fehér többségű legészakibb vidékeken beszélhetünk olyan értelemben az afrikaansról, mint a „fehérek nyelve”.

a későbbi miniszterelnök, Hertzog megalapítja a némileg radikálisabb nézeteket valló Nemzeti Pártot. Mint korábban már említettem, a búr nacionalizmus több, majdnem egyszerre jelentkező, de egymástól nem független tényezők eredménye: az európai gyökerektől való elszakadás, a britek megjelenése, a nemzeti öntudat megjelenése, a búr nemzeti jellegek kinagyítása és értékekkel való felruházása (a nyelv kérdése, az életmód, a szokások...). Itt a nacionalizmus tehát egy jelenségre adott válasz, nem akar semmit sem visszaállítani vagy megreformálni, egyszerűen egy védőpajzs, a hirtelen kihívásra adott válasz. Nagyon nehéz lenne egymástól fajilag is elhatárolni a „búrokat”: a nyelvet ezer szál kötötte a nem fehér lakossághoz, az életmód pedig alig tért el a feketék életmódjától. Ezen felül „genetikai” értelemben sem beszélhetünk „tisztá” fehér búr fajról, ami az exkluzív nacionalizmus európai tartóoszlopa volt, s mely később az apartheid rendszer fő motívuma is lesz.

A Dél-Afrikai Unió 1915- ben belép a világháborúba, csapataival elfoglalja és magához csatolja Délnyugat-Afrikát, a mai Namíbiát. Bár a britek oldalán való belépés sokaknak nem tetszik, de az Unió mint nyertes ország kerül ki a háborúból. J.C. Smuts¹⁶ után 1924-től kezdve Hertzog lesz a miniszterelnök. Hertzog kolaícióra lép a Munkáspárttal, társadalmi bázisa pedig a fehér munkástömegek lesznek. Hertzog elődeivel szemben már nyíltan felvállalja a fajellenes politikát. Ezekben az években indul meg a faji elkülönítés programja. Bűncselekmény lesz a nem azonos bőrszínűek házassága, '25-től az afrikaans váltja fel a hollandot, mint az angol melletti másik hivatalos nyelv, s mely kötelező oktatása szinte minden állami iskolában elkezdődik. A feketék alapvető jogait csökkentik, ill. megvonják,

---

¹⁶ Jan Christiaan Smuts Angliában, Cambridge-ben szerezte meg jogi diplomáját, a háború alatt az egyik legkiemelkedőbb búr tábornok volt. 1919-24 között miniszterelnök, majd átmenetileg háttérbe szorul a nagypolitikából egészen a második világhéig. 1939-től ismét miniszterelnök, majd az ENSZ egyik alapítóatyja, 1946-ban ő elnöklí az ENSZ Közgyűlését. Ironikus módon az ENSZ Kartájába az ő révén kerül bele az alapvető emberi jogokra való utalás.

nem szervezhetnek pártot, lakhelyváltoztatásuk és más helyen való letelepedésük, mint a kormány által kijelölt rezervátumok, tiltott lesz.

1933-ban, egy évvel a választások előtt Smuts és Hertzog politikai megegyezést köt: egyesítik pártjaikat, a Dél-afrikai Pártot és a Nacionalista Pártot, így 1934-től kezdve az új Egyesült Párt még nagyobb vehemenciával folytatja a szegregációs politikát. Letagadhatatlan a német kölcsönhatás: a politikusok nyílt nácibarát kijelentéseket tesznek, a háborúra készülődő Németország mellett implicite foglalnak állást, sok befolyásos személyiség jár Európában és Németországban a nácik hatalomra jutása óta, s bizonyára meg is ismerkedtek a párt gyakorlati működésével is. Otthon a feketéket teljesen megfosztották politikai jogaiktól, az eleddig liberálisabb fokföldi parlament munkájában sem vehettek részt többet, így a búrok 1902 óta húzódó követelése a feketék jogainak csökkentésére valóra vált. A búr nacionalizmust az európai eszmékkel való *ismételt találkozása* egy természetétől ugyan nem különböző, de idegen irányba tolta el. A búrok a német felsőbbrendűségi szlogeneket éppoly könnyen ért(h)ették magukra, mint az élettér politikáját, mely XIX.sz.-i megvalósulását csupán az angolok akadályozták meg, nem akarván határvitákat semelyik szomszédval sem. A német nácizmus főbb pontjai tehát *pontosan* alkalmazhatóak voltak a búrok nemzeti érzéseire a kiválasztottságról, a felsőbbrendűségről, az exkluzivitásról, az élettérrel, a faji törekvésekről. A búrok tulajdonképpen túlideologizálták saját eredeti nacionalizmusukat, mely célja már messze nem a búr nemzet idegen behatásoktól való megvédése volt, hanem egy „csak a miénk” nemzetállam irracionális ötletének megvalósítása.

Apartheid

1948-ban a Nemzeti Párt nyert, mely élesen támadta a korábbi kormány „engedékenyebb”, liberális politikáját. A párt 1979-ig hatalmon

maradt, íme a miniszterelnökök listája: D. F. Malan (1948-1954), J. G. Strijdom (1954-58), H. F. Verwoerd (1958-66), B. J. Vorster (1966-78), és P. W. Botha (1978-89). Az apartheid¹⁷ szót, mely talán az egyetlen, az egész világon elterjedt afrikaans szó, hamarosan mindenki megismerte. 1948 után a XVIII.sz.-i törvényekhez hasonlóan fajellenes jogalkotással alakították ki a gyakorlati „apartheidet”:

- Fajklasszifikációs törvény (Race Classification Act): minden nem fehér polgárt faj szerint csoportosítottak;-1950
- Vegyes házasságokról szóló törvény (Mixed Marriages Act): csak azonos fajba tartozók házasodhatnak
- Rezervátumokról szóló törvény (Group Areas Act): fajok szerint kijelölt területeket, lakhelyeket alakítottak ki. A feketék igazolvánnyal (passbook) rendelkeztek, hasonlóan a XVIII.sz.-i „csavargó törvényhez”.
- A közterek használatának korlátozásáról szóló törvény (Reservation of Separate Amenities Act) kimondja, hogy különböző fajú emberek nem használhatják pl. ugyanazon ivókutat.-1953
- A feketék oktatásáról szóló törvény (Bantu Education Act) megszabta, milyen szintű oktatásban részesülhetnek a feketék. - 1953
- Feketéik munkavégzéséről szóló törvény (Mines and Work Act)-1956
- Feketéik önkormányzatáról szóló törvény (Promotion of Black Self-Government Act) látszólagos önállóságot biztosított számukra.-1958

---

¹⁷ A szó jelentése ’elkülönítés’, ’szétválasztás’ a feketéikkel szembeni politikát jelöli. Legelőször ilyen értelemben Smuts használta egy 1917-ben elmondott nyilvános beszédében.

- A feketék rezervátumairól szóló törvény (Black Homeland Citizenship Act) kimondja, hogy ezek lakói nem állampolgárok, tehát az ezzel járó jogok sem illetik meg őket.-1971

A nem fehér lakosok faji hovatartozását áltudományos módszerekkel állapították meg:

1. A **fehérék** rendelkeztek a legtöbb áll. Polg.-i joggal, a 18 éven felüliek szavazhattak, szabadon mozoghattak;
2. A britek által behozott **indiai** munkások leszármazottai, a fehérek után ők következtek a rangsorban;
3. A **szinesek**, a keverék ősökkel rendelkezők (mixed race);
4. A **feketék**, a rezervátumokba, ún. *bantusztánokba* kényszerített őslakosok.

Egyik ilyen módszer volt, hogy fésűt kellett a haj közé tenni, s ha a fésű megakadt, az illető feketének számított. A faj szerinti besorolást minden évben megismételték. Sok következetlenség volt a teszt során, gyakran egy kínait, v. egy indiait fehérnek soroltak be, a másik évben feketének; szerintem a társadalmi státusz, rang, az elért siker, v. a hatóság megvesztegetése adhatott ilyen eredményeket.

Röviden már említettem a vallási elemek szerepét a búr nacionalista gondolkodás kialakulásában, s szintén szó volt a vallásos küldetéstudat megjelenéséről is. A vallás fontos szerepet töltött be a holland leszármazottak életében, láthattuk, hogy kezdetben ez alapján tekintették a másikat a közösség tagjának v. ellenségének. De vajon hogyan alakult az egyház és az apartheid rendszer kapcsolata? Általánosítani itt sem tudunk, Dél-Afrika rendkívül sokszínű, Európa méretű ország. Sok egyház él(t) egymás mellett, a protestáns egyházakon belül is volt helyi szakadás, például amikor egyes meghurcolt, kiutált hensopperek kiváltak és saját egyházat alapítottak. Sok ilyen egyház tiszavirág életű volt, néhol feketéket is maga közé fogadott. Jól behatárolható azonban a nagyok magatartása.

1957- ben a fokvárosi parlament elfogadta az őslakosok jogállását szabályozó törvény kiegészítését, melynek egyházakról szóló záradéka (Church Clause) lehetőséget ad arra, hogy a feketéket kizárják a szertartásból, ha azok azt megzavarhatják. Nem kell jogásznak lenni hogy lássuk, a nem pontosan fogalmazó törvény zöld utat ad az egyéni értelmezéseknek. A gyakorlat is ezt mutatta. A fekete népesség körülbelül fele volt katolikus, a többi a törzsi vallások híve. A Presbiter Egyház és a Holland Református Egyház, mint a búr népesség vallási közösségei meglehetősen elutasítóak voltak, a búrokhoz és a holland gyökerekhez kevésbé kötődő egyházak, mint például a Baptista Egyház nem utasította el a feketék vallásgyakorlását. Gyakran a feketék templomba való belépését is megakadályozták, az ajtók bezárásával, v. az ország törvényeire való hivatkozással, v. bármilyen, akár a legképtelenebb ürüggyel is. Vagy egyszerűen elzavarták őket rideg szavak kíséretében. Mindenesetre több generáció nőtt fel úgy, hogy természetes mindennapi dolog a feketék kiközösítése az egyházi életből is, mely nemritkán a papok személyes magatartásán múlt.

Dél-Afrika 1961-ben kivált a Nemzetközösségből, köztársaság lett. Az ötvenes-hatvanas éveket kisebb-nagyobb sztrájkok jellemezték, majd a hetvenes évek elején megjelentek az első nagyon súlyos problémák jelei. Az egyszerre támadó gazdasági és politikai problémák szépen fokozatosan felőrölték a rendszert.

A hanyatlás

Az apartheidpolitika, s egyáltalán a búr nacionalizmus bázisa a vidék volt. Dél-Afrika későn kezdett iparosodni, s ebben az iparosodásban később is számos deviancia mutatkozott, nagy részben politikai, s az ebből eredő gazdasági okokból. 1948 után a Nemzeti Párt bázisának számító vidéki

farmerek elkezdtek a városokba költözni, a vidék ilyen értelemben fokozatosan kiürült. Ipari, állami alkalmazottak lettek, állasukat a rendszer törvényben garantálta. Életmódjuk megváltozott, iskolázattabbak lettek, a válság évtizedeire már a második generáció nevelődött ilyen környezetben. Gondolkodásuk, nagyapáik politikai nézetei kezdtek furcsának tűnni szemükben.

A rendszer megszabta, hogy milyen munkakörbe milyen bőrszinű és mennyi ember jelentkezhet. Az intellektuális szakmákat, a katonaságot és az iparismunkákat a fehérek töltötték be, míg az egyszerű fizikai munkákat a feketék végezték, például a bányászatot, az építkezést, a szállítást, ahol képzetlen tömegek dolgoztak. Ilyen módon, hivatalosan a fejlődések elszeparálását megvalósítva egy meglehetősen életidegen gazdasági modell alakult ki. Mivel a fehérek létszámban hamar betöltötték a nekik szánt álláshelyeket, munkaerőhiány jelentkezett számos területen, ami megnövelte a fehérek fizetését. A világszinten is nívós képzésnek köszönhetően sok fehér vándorolt ki az ottani rendszerváltozás után, a világ első szívatültetésére is Dél-Afrikában került sor. Az egyre módosabb fehér osztály továbbra sem volt képes megtölteni az üres álláshelyeket, így a hetvenes évekre stagnálás, stagfláció jelentkezett. A rand folyamatosan veszített értékéből, csökkentek a beruházások és visszaesett a fogyasztás is. 1971-72 során sztrájkok zajlottak az alacsony fizetések miatt a mai Namíbiában, majd pár hónap múlva Durban városában. A kormány-gyakorlatához híven- nem alkudozott: kirúgott mindenkit, a vezetőket letartóztatta. A hiányzó munkaerőt nem tudta pótolni, a személyszállítás leállt. Ekkor a társaságok felemelték szavukat, nekik munkaerő kellett a feladatok ellátásához. A kormány képtelen volt megfelelő mennyiségű munkást összeszedni, tárgyalni kényszerült, húsz év óta először! A másik sztrájknál is ugyanez történt. Az építkezési munkások sztrájkját követte a többi, egy elbocsájtott munkás pótlása pedig akár több évet is igénybe vehetett. A feketék képzése,

oktatása szándékosan volt alacsony színvonalú, az akut munkaerőhiány egyre növekedett. A feketék rájöttek, hogy ha mindent néhány vezetőjükre hagynak, akkor azokat elkapják, bebörtönzik, őket pedig szétszavadják és minden kezdődik előlről. Ezért összefogtak, sztrájkoltak, nem engedelmesskedtek. A fehéreknek pedig lépniük kellett. Hamarosan beengedték őket a szakszervezetekbe, mert attól féltek, hogy megalapítják a sajátjaikat. Így legalább valamelyest ellenőrizni tudták őket. A kormány engedékenyebb lett néhány kevésbé intellektuálisabb szakma esetében, ahol már eleve a feketék voltak túlsúlyban, azért, hogy megőrizze a látszatot. De a folyamat feltartóztathatatlan volt.

A gazdaságot tovább sújtotta a hetvenes évek olajválsága is, valamint a két portugál gyarmat, Angola és Mozambik függetlenné válása. Így Dél-Afrika maradt az utolsó fehér ember vezette ország Afrikában. A rezsim támogatta a baloldali erők elleni akciókat a szomszédos államokban, ami sok fehér áldozattal járt. A hadsereg igénye szerint így elkezdtek feketéket is besorozni, ami politikai kérdéseket vetett fel. Hogyan bízható meg az ország védelmével egy olyan katona, akit országa nem tart polgárának? Hogyan lehet fontos feladatokat rábízni, ha cserébe csak megvetést kap?

Amerikai és európai nyomásra számos cég pakolt össze és ment el az országból, aki pedig ott maradt, nem mindig tartotta magát az apartheid-törvényekhez: azonos munkáért azonos bért adott, a pozíció betöltésénél nem nézte a bőrszínt. A nyugati országok bojkottjai pedig bizonyos termékeket hiánycikké tettek. Ezek a precedensek is apró szögek voltak az apartheid koporsójában. A hidegháborús szembenállás alatt a jobb oldali rezsim hallgatólagosan támogatást is kapott a nyugati világtól, ami nem az értékrendszerével való azonosulást jelentette, hanem az „ellenségem ellensége a barátom” alapján nem támadták olyan hevesen a rendszert. A diplomáciában az országoknak soha nincsenek barátaik, csak érdekeik, így

az apartheid első komoly válsága is gazdasági téren az olaj megdrágulása okozta.

Az ellentétek a politikán belül is kenyértöréshez vitték a dolgot. Az 1948 óta egyeduralkodó Nemzeti Párton belül két tábor alakult ki a hetvenes évekre: a 'verligten' (megvilágosodottak) egy liberálisabb politika hívei voltak, számos fehér társadalomtudós mutatott rá, hogy az apartheid csak a fekete társadalom szenvedéseit növelte meg, a bantusztánokban tapasztalható állapotok miatt növekedtek a halálozási mutatók, a csecsemőhalandóság, a járványok száma. A „*short term pain for long term gain*” politikája merő hazugság, a fölösleges szenvedés és pusztítás sehová sem vezet. Természetesen voltak akik ezt nem így gondolták. Ők voltak a 'verkrampten', a szűk látókörűek, akik az apartheid folytatása mellett voltak. Dr. Treurnicht¹⁸ vezetésével a keményvonalasok kiváltak, és megalapították a Konzervatív Pártot, mely bázisa-nem meglepő- a vidék volt.

1984-ben bevezették a háromkamarás parlamentet: egy a fehéreknek, egy a „colouredeknek” és egy az indiaiaknak, de a fehér képviselők száma így is meghaladta a másik kettő számát összesen. A nyolcvanas évek második felére kaotikus állapotok alakultak ki, mindennaposak lettek tiltakozások, az összetűzések. 1991- ben ült össze a Convention for a Democratic South Africa (CODESA), mely egy többségi alkotmány kidolgozását vette tervbe. A folyamat 1993- ban fejeződött be, amikor is kvázi megszűnik az apartheid rendszer a 32 fős átmeneti kormány megalakulásával. Egy évvel később megtartják az első választásokat, amikor is az 1912-ben alakult ANC, az African National Congress nyer, s az első nem fehér elnök Nelson Mandela lesz. A XVII.sz.-tól tartó fehér dominancia ezzel megszűnik, Afrika utolsó fehérek által vezetett országa ilyen formában átalakul, Namíbia különválik és önálló állam lesz, Dél-Afrika pedig újból

---

¹⁸ Az afrikaans kötelező iskolai használatának kitalálója, élharcosa, a híres 1976-os sowetoi tüntetésnek okozója, ahol a feketék iskoláikban kötelezővé tett nyelvhasználat miatt tiltakoztak. Az ezt követő zavargásokban 600 ember halt meg. Az események méföldkönek számítottak az apartheid elleni küzdelemben.

csatlakozik a Nemzetközösséghez. Az ország új alkotmányát 1996. májusában fogadták el, a rendszer utódpartja pedig, Új Nemzeti Párt néven ellenzéki párt lett, miután kilépett a kormányból az általa is támogatott alkotmány megszavazását követően.

Végszó

Az új alkotmány az apartheid minden építményét lebontotta, egyedül az afrikaans, a dél-afrikai holland maradt meg, mely államnyelvből a fehér kisebbséget összekötő kulturális-történelmi lötelék lett, a holland ősök öröksége. Három évszázadnyi folyamatos küzdelem ma sem áll meg, az ország számos gazdasági és egészségügyi problémával küzd, magas a munkanélküliség és a HIV fertőzöttek aránya itt a legnagyobb a kontinensen. Még tíz év sem telt el az egykori gyarmatosítók hatalmának eltűnése óta, máris hallani olyan tervekről, hogy a fehér többségű területek önállóságot szeretnének, külön államban, a saját törvényeik szerint. Természetesen elképzelhetetlen, hogy több évszázadnyi nacionalista gondolkodás ilyen hamar eltűnjön, s a függetlenedési gondolatoknak is nyilván vannak támogatói és ellenzői egyaránt, az igazi próba most mégis inkább az együttélés gyakorlatának megvalósításában rejlik, abban, hogy a „trekboerek” leszármazottai hajlandóak-e már nem mint felsőbbrendű faj, hanem mint szívós kitartásukat felhasználó emberek honfitársat látni „Bantuszánia” egykori lakóiban.

Mellékletek

1.sz.melléklet: Új-Hollandia térképe 1707-ből Forrás: National Library of Australia;
www.nla.gov.au

2. sz. melléklet: Egy búr kommandó, háttérben fekete szolgálókkal

Felhasznált irodalom

PAUL ZUMTHOR: *Daily life in Rembrant's Holland* (Weidenfeld & Nicolson; London., 1962)

NORMAN DAVIES: *Európa története* (Osiris; Bp., 2001)

MIRCEA ELIADE: *A szent és a profán.* (Európa, Bp., 1972)

ISAAC BERLIN: *Az emberiség görcsös fája.* (Európa, Bp., 1999)

Internetes források:

<http://www.bbcnews.com>

<http://www.thefreedictionary.com>

<http://www.ned.univie.ac.at>

<http://www.sahistory.org.za>

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook>

<http://kitezh.com/soil/mo/mostory.htm>

